

PÁNDI PÁL:

A POLITIKUS KEMÉNY

(Válasz Barta Jánosnak)

Barta János azzal a kéréssel fordult az *Irodalomtörténet* szerkesztő bizottságához, hogy az 1960-ban Pécsen lezajlott vándorgyűlés Kemény-polémiájából a közte és köztem felparázslott vitát ne a gyorsírói jegyzőkönyv alapján ismertesse, hanem egy utólag megfogalmazandó cikkváltással. Így aztán Barta János a pécsi válasz gyorsírói szövege helyett külön cikkben válaszolt felszólalásomra — én viszont most Barta János megtisztelő *válaszára* szeretnék válaszolni, s ahelyett, hogy pécsi, rögtönzött, felszólalásomat cikké fogalmaznám, Barta János itt közölt írásával szállok vitába.

Barta János első aggodalma az, hogy nálunk eddig nem alakult ki teljes és meggyőző marxista Kemény-értékelés, s ha egy marxista Kemény-kép védelmét szorgalmazzuk, akkor ez azoknak a kritikai utalásoknak, politikai-világnézeti érdekű megjegyzéseknek a védelmét és marxista „kép”-ként való abszolutizálását jelentené, amelyek az elmúlt másfél évtized irodalmi-filozófiai-politikai irodalmában megfogalmazódtak. Barta János aggodalma jogos lenne, ha *bárki* is azt állítaná, hogy van immár egy teljes és megnyugtató marxista Kemény-elemzés. Ilyen elemzés nincs, legalábbis nem tudunk róla — még a pécsi vándorgyűlés után sem. Vándorgyűlési felszólalásomban a „marxista irodalomtörténetírásban még oly kezdetlegesen kibontakozó” Kemény-képről beszéltem, s a továbbiakban nyolc-tíz évvel ezelőtti mulasztásainkról a Kemény-értékelésben. (L. a gyorsírói jegyzőkönyvet.) Hasonló értelemben írtam erről a Barta János által említett újságcikkemben (*Kemény Zsigmond és rajongói*; Népszabadság, 1958. okt. 26.): „Helyes volt hát kiadni ezt a regényt (A rajongók-at), s helyes szembenézni a Kemény-problémával, hiszen ha a marxisták hallgatnak valamiről, mégoly kényes irodalmi kérdésről is, az legfeljebb legendássá teszi azt is, ami méltatlan a legendára de nem teszi tényleges helyére a vitatott jelenséget. Ilyen tanulságot vonhatunk le a Kemény-kérdés alakulásából is.” Hogy Kemény marxista értékelésével kapcsolatban korábban sem voltak illúzióim, annak bizonyítására kénytelen vagyok idézni a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1953 végén tartott közgyűlési referátumából: „A sorozat (A M. K1. sorozatról van szó) nagy érdemei mellett azonban látnunk kell azt is, hogy irodalomtudományunk bizonytalankodásai, megoldatlan kérdései tükröződnek a Magyar Klasszikusok eddigi köteteiben is, s a jövő tervezésében is. A Magyar Klasszikusok sorozatnak is állást kell foglalnia a Kemény-kérdésben . . .” „. . . A vitaszellem hiányában része van annak a nem helyeseltető magatartásnak, mely a nehéz kérdések, kényes problémák első megválaszolását 'felülről' várta. S mert olyan nehéz kérdésekre, mint Pázmány, Kemény Zsigmond, Babits, Kosztolányi értékelése, nem jött válasz felülről — hallgatott róluk az irodalomtudomány.” (It. 1954. 1. sz.)

Mindezt azért tartottam szükségesnek ideidézni, hogy egy irányban világossá tegyem az olvasók előtt vitapozíciómat: nem vallottam s ma sem vallom azt, hogy Kemény Zsigmond művének teljes és részletes értékelése immár befejezett a marxista irodalomtudomány részéről. Ennek előrebocsátása után viszont ki kell fejeznem abbeli meggyőződésemet, hogy a teljes és részletes marxista Kemény-kép hiánya nem jelenti azt, hogy a marxista Kemény-értékelés érdekében mi sem történt tizenöt év óta, s hogy számos kisebb-nagyobb cikk, egyetemi előadás, vagy más témák tárgyalása közben tett megjegyzés elvetendő lenne a marxista értékelés szempontjából. Nem azt állítom, hogy minden 1945 után Keményről leírt mondat okvetlenül része a teljes és helyes marxista Kemény-képnek. De az 1945 utáni marxista igényű megjegyzések, szempontok, értékelő szándékok *tendenciája* lényegileg nem olyan értékelési irány, amit most sietve kellene „visszaszívní”. Ezt az értékelési irányt fejezte ki Lukács György az újjáalakuló Magyar Irodalomtörténeti Társaság közgyűlésén tartott beszédében, s ez érvényesült számos egyetemi előadásban, jegyzetben, cikkben a legutóbbi időkig. Ismétlem: ez az

Értékelési tendencia nem egyenlő a teljes és részletes marxista Kemény-portréval, de *mint tendencia* nagyon is figyelemre méltó igazságokat fejez ki. Ennek a tendenciának a lényegéhez, tehát az igazához tartozik, hogy nem egy kortalan és elvont Kemény-értékelés igénye és indulata határozta meg, hanem az a szándék, hogy a marxista Kemény-értékelést nyíltan konfrontálja a polgári korszak, kiváltképp pedig a Horthy-korszak Kemény-felfogásával. Lukács vonalvezetése, mellyel Szeckfüt „visszaköti” Kemény Zsigmondhoz, nemcsak a hazai szellemtörténeti iskola legmagasabb vonulatára irányítja a figyelmet, hanem arra a tényre is, hogy ennek az iskolának a történelem-látására „visszamaradottságunk fetisizált dicsőítése” is jellemző, ami Keménynél már „lecsúszást” jelent a magyar történelemnek „a szabadságharcban elért” magaslataról. (It. 1949. 1. sz.)

Ez a jogosan és szükségszerűen polemikus tendencia természetesen a politikus, tanulmányíró Keményt állította előtérbe. Tette ezt azért, mert ez a Kemény gyakorolta a legnagyobb hatást az előző korszakok hazai ideológiáira, mert az esszéíró, nemzet-karakterológus Kemény eszméivel, kisajátította, felhasználta, prolongált és aktivizált eszméivel szemben kellett sok vonatkozásban a köztudat rangjára emelni *nálunk* a marxista világnézetet, illetve történelemszemléletet. Aki csak a tárgyilagosság minimumát tanúsítja — végigtekintvén az ellenforradalmi korszak ideológiáin —, annak számára nem lehet kétséges, hogy a politikus Keményt, a röpirat-író Keményt nem a marxisták állították előtérbe (hogy így háttérbe szorítsák a szépíró), hanem az ellenforradalmi korszak állította előtérbe Kemény politikai-világnézeti érdekű eszméit, olyannyira, hogy a marxisták nem kerülhették ki ezeknek az eszméknek kritikáját — ha a magyar viszonyok értelmezésében és minősítésében is érvényesíteni akarták világnézetüket. Kemény röpiratait tehát nem azért kerültk kritikai tűzbe 1945 után, mert a marxista igényűeknek az a módszertani rögeszméje, hogy egy író ideológiai „mélypontját” kell az értékelés alapjává tenni, hanem azért, mert Keménynek ezek a művei szolgáltatták az ellenforradalom számára a legtöményebb s nem színvonal-igény nélküli forradalom-ellenes ideológiát, ezeknek a röpiratoknak az eszmevilágával találta magát szembe a marxizmus, persze különféle XX. századi közvetítésekben. A marxista irodalomtudománynak tíz-tizenkét évvel ezelőtt nem hibája, „egyoldalúsága”, szegénységi bizonyítványa volt az a kritikai figyelem, amellyel Kemény politikai-világnézeti eszméit elszigetelni igyekezett, hanem történelmileg is igazolódott, helyes és szükséges feladatvállalása. Csak ennek hangsúlyozása mellett lehet reális és helytállóan megfogalmazni azt a másik tényt, hogy kétségtelenül mulasztása irodalomtudományunknak a szépíró Kemény elemzésének elhanyagolása — a történelmileg előtérbe állított alapkérdések megválaszolása után. E tekintetben nyílt kapukat döngtet Barta János, hiszen abban a felszólalásomban, amelyre ő válaszcikket írt, elmondtam, hogy mulasztás volt a szépíró Kemény tüzetes értékelésének elmulasztása, s említettem azt is, hogy e mulasztás miatt keletkezhetett az a látszat, hogy a politikus Kemény arccélének marxista szándékú körvonalazásával szemben, mint túlzó, vulgarizáló értelmezéssel szemben lehet magasba emelni a szépíró Keményt.

Még egy kérdés várja itt a választ. Barta János elmarasztalja 1958. október 26-án megjelent cikkemet, mint amely egyoldalúan a politikus Kemény portréját állítja előtérbe, ezen a portrén is egyoldalúan mutatva be a politikus Kemény arcvonásait. Cikkem napilapban jelent meg, nem szaklapban, az újság jellegénél és a szűkreszabott terjedelem kényszerűségénél fogva a problémák sűrítésére és — olykor — leegyszerűsítésére kötelezett. Ezt azonban nem most állapítom meg, utólagosan, védelemképpen, hanem 1958-ban írtam cikkemben: „A terjedelemszabta keretek ezúttal természetesen szükségessé tették a probléma némi leegyszerűsítését. Behatóbb és részletesebb elemzés nyilván árnyaltabbá, s Kemény írói értékeinek fejtegetésével arányosabbá teheti az összképet.” Cikkem jellegét már akkor „polemikus”-nak láttam és írtam, s valahol itt van a dolog lényege. Lehetnek ennek az újságcikknek egyoldalúságai, keménységei, élesebb fogalmazásai, de a cikket a maga helyén csak akkor lehet helyesen értelmezni, ha figyelembe vesszük: ez a napilap-cikk vita volt akkor az 1956 után felerősödő, forradalom-ellenes eszmékkel, egy új-töltésű Kemény-rajongással, s közvetve annak a hamis történelmi analógiának egyik változatával, amely az 1956-os ellenforradalom leverése utáni helyzetet a Bach-korszakkal igyekezett párhuzamba állítani. Amikor én a *Kemény Zsigmond és rajongói* című cikket írtam, akkor a Kemény-kérdés a fent jellemzett oldalról is felvetődött, sőt: elsősorban így vetődött fel, s ezzel a forradalom-ellenes Kemény-eszményítéssel igyekeztem szembeszállni. Ekkor is a *politikus* Kemény került előtérbe, még egy *regényének* a kiadása mellett is, s erről — isten látja a lelkemet — nem én tehettem. Lehet, hogy cikkem egyik vagy másik megállapítása nem elég pontos, nem elég szabatos, a mélyebb elemzés és új adatok előkerülése biztosan módosítani is fogja eddigi Kemény-ismereteinket. De ma is helyesnek látom ennek az 1958-as cikknek a tendenciáját, s indokoltnak tartom azt, hogy 1958-ban azokat a problémákat emeltem ki a Kemény-komplexusból, amelyeket kiemeltem.

*

Barta János következő gondolatcsoportját azon ellenvetés köre csoportosítja, hogy Keménynek az ötvenes évek elején írott röpiratai a pálya „mélypontjai”, a „mélypontok” alkalmatlanok arra, hogy belőlük messzemért konzekvenciákat vonjunk le — szükséges tehát a politikus Kemény teljes pályahosszának vizsgálata. Barta János meg is kezdi ezt az alaposabb vizsgálatot — kétségtelenül jó ügyet szolgálva ezzel. Sajnos, nem áll rendelkezésemre az a kéziratosszerű disszertáció, amelyből Barta János frappáns idézet-sorozatát veszi, de azért egyez-máshoz disszertáció nélkül is hozzáférhettem. Barta János azzal a tendenciával idézi Kemény különféle gondolatait a 40-es évekből, hogy ezzel bizonyítsa: Kemény pályája a 40-es években politikailag tisztább, progresszívebb, mint az ötvenes évek mélypontjain. Kétségtelen, hogy az ötvenes évek röpirataihoz képest a 40-es évek Kemény Zsigmondja kevésbé nyíltan és kevésbé teljesen hirdet olyan eszméket, amelyek később röpirataiban kifejlődnek. De a 40-es évek politikai viszonyai között nagyon is ellentmondásos Kemény szabadelvűsége, még a liberális táboron belül is. Barta János számos idézettel bizonyítja, hogy Kemény már a 40-es évek elején ismerte az utópista szocializmus tanításait, s „élenjárt talán valamennyi kortársa között a társadalmi fejlődés időszéri problémáinak, az adott osztályviszonyoknak felismerésében”. Ne vitatkozzunk most arról, hogy élenjárt-e vagy sem (szerintünk: nem), hanem lássuk érdemileg a kérdést. Kétségtelen az, hogy Kemény a *Korteskedés és ellenszerei* című munkájában (1843) bizonyosságot tesz az utópizmus és a nyugati munkásmozgalom ismeretéről. Maga írja, hogy ismeri Lamennais: *De l'esclavage modern* c. munkáját (Paris, 1840), s nem hagy kétségben afelől sem, hogy tisztában van Sismondi tanításaival. Barta János a Kemény korszerű műveltségét bizonyító idézetsorozatból arra a következtetésre jut, hogy „bármennyi idézet alapján sem lehetne Keményt forradalmár szociáldemokratának minősíteni”, de maga az a tény, hogy ezeket a mozgalmakat figyelembe veszi, s nálunk való jelentkezésük megelőzésére „a jogoknak és a tulajdonnak okosabb és erkölcsösebb” elosztását szorgalmazza, jelentős tett a korabeli Magyarországon. Ezt a gondolatort azzal zárja Barta János, hogy a magán-tulajdon elvén való túl-nem-jutást ekkor még időszériútlan lenne szemére hányani Kemény Zsigmondnak. Igaza van! Itt azonban arról van szó, hogy Barta János egyoldalú idézetei a keményi állásfoglalás karakterét torzítják el, s gátjai annak, hogy valóban tiszta képet nyerjünk Kemény politikai álláspontjáról. S itt már módszertani kérdéssről is vitatkoznunk kell. Világítsunk meg néhány konkrét példával, mire gondolunk.

Azt írja Barta János: „Egy jegyzete szerint a pauperizmusnak csak idealizmusa a saint-simonizmus és a fourierizmus, »ellenben synthetizmusa a mindenre kiterjesztett választói jog...«”. Igen ám, de ha ehhez nem tesszük tüstént hozzá, hogy Kemény egész röpiratát szentelt (*Korteskedés és ellenszerei*) a „mindenre kiterjesztett választói jog” elleni eszméknek, [amelynek tervezetéből veszi a fenti idézetet Barta János], akkor megtevésztő az idézet. Kemény szemében a mindenre való tekintet nélküli választói jog a nyers erő, az „abstract többség” terrorját érvényesítené, s mint e lehetőség szélső képviselőjét említi Lamennais, akinél „Az általános szavazat és communistai eszmék” öszvefolynak. (Uo. II. k. 10. l.) Más helyen így ír: „És hasztalan mondjátok ti nekem, hogy a sokaság érzéven a viszonyok súlyát, melyek őt nyomják, ez által egyszerűs mind azt is tudja, hogy mitől kell menekülnie, s tehát hogy miként kell magán segíteni. Mert feltéve — mit egyébaránt alapos okokkal kétségbehozni lehet — hogy a tömeg csakugyan föl tudja fogni, mi terheli őt: még ebből nem következik, hogy nyavalyája orvos-szereit is ösmerje.” (Uo. II. k. 43. l.)

Azt írja Barta János: „A korai munkásmozgalom munkásegyleti jellegű szervezkedését még helyesli is; jogosan mondhatják a munkások: »Miért maradunk mindig nyomorult viszonyokban? Nekünk képviselni kell a munka jogát, a tőke jogának ellenében«. Igen ám, de Keménynek ez a mondata s más, Barta János által idézett mondatai, mint a proletariátus álláspontjának *ismertetései* hangzanak el, s csak a szöveg teljesebb összefüggéseiből rajzolódik ki Kemény *minősítő* álláspontja. „Az angol napszámos erőfeszítő munka mellett is, mostoha, sorsát a gyártulajdonos életkéjeivel összehasonlítván, azon szerencsétlen gondolatra tévedt, hogy a szegénynek a dús elleni harca jogszerű és az eredeti egyenlőséget visszaállítani kell” — írja Kemény ugyanazon az oldalon, ahonnan Barta János az idézett mondatot vette. És ezt is Kemény írja: „A pauperismus mostani harca a végén is műveltségünk ellen van intézve...” (Uo. II. k. 35. l.) És ezt is: „És mi következik már a mondottakból? Az, miként én ámbár a pauperismust még orjánsnak nem tartom, mégis állhatatosan hiszem, hogy fonák politika volna felszólítani őt tényezőnek országlati rendszerünkben; mert nekünk okozhatna zavart, és magának hasznót soha sem.” (Uo. II. k. 36. l.)

Mindebből mármost az következik, hogy

először: Kemény korszerű politikai ismeretekkel rendelkezett, s széleskörű műveltsége birtokában bírálta és utasította el a politikai jogok tömeg-méretében való kiterjesztésének eszméit. Kemény megfontolt, mérlegelő elemző, akinek gondolatmenetében nagy szerepet játszanak a megelőzés, a teszerelés, csillapítás, engedelmények módozatai. Mindez koncepciójának lényegéhez tartozik. „A vagyontalanságból serkedő lázadási törekvést kötelessége az álla-

dalomnak kitelhetőleg gyöngíteni az által, hogy a cultura tanácsait követve, a szerezhetőségnek minél több és minél szélesebb körre ható forrásait nyissa föl; de remélni nem lehet, hogy e malasztos cél az elégtelen tömegnek befolyásával megközelíthessék, mert a tömeg éppen a tökéletesedést emelcső ellen folytat harcot: azt sem lehet remélni, hogy a szegénynek a dús elleni küzdelme a cultura által is, legalább társadalmi viszonyaink eddig ösmert szerkezete mellett, teljesen elenyészessék, sőt mindig marad fenn annyi destructiv erő, mely fölfegyverkezettve, spartacusú tusát küzdhetne.” (Uo. II. k. 47. l.) Kemény egy helyes felismerésből — természetesen — helytelen következtetéseket von le, hiszen az ő elképzelése szerint a „destructiv erő” fenyegetését maximális körütekintéssel kell csökkenteni, ellensúlyozni, leszerelni. Ez az álláspont nem ókonzervatív, korlátozt, csakis erőszakra építő politikai elképzelés, hanem felvilágosultabb, korszerűbb, „szabadelvű”. De hát ki állította Keményről, hogy ókonzervatív? S ki vetette szemére Keménynek a magántulajdon mellett való állásfoglalást?

másodsor: a műveltség korszerűsége, az ismeretek tág köre még nem minősíti a politikai állásfoglalást, nem jelöli annak irányát. Barta János idézetsorozatában olyan közel hangolódunk egymáshoz Kemény és az utópista szocializmus, hogy Barta helyénvaló distinkciója mellett is fennforog az a veszély, hogy az olvasó — egyes idézetek alapján — irreálisan progresszívnek lássa Kemény állásfoglalását. Ezért volt szükség Barta János idézeteinek quasi kiegészítésére, s annak a *konceptciónak* a jellemzésére, amelyben a fenti idézetek helyet foglalnak.

harmadsor: a fentiekből nemcsak az következik, hogy a *Kortelkedés és ellenszerei* című röpiratnak, vagy akár „első tervrajzának” (Br. K. Zs. *Hátrahagyott munkái.*), vagy bármelyik Kemény-műnek *konceptcióját* kell látnunk ahhoz, hogy szövegének egyes részleteit helyesen értelmezhesünk, hanem látnunk kell ezeknek az írásoknak helyét is a korabeli hazai politikai életben és irodalomban, hogy pontosan tudjuk megítélni magát a konceptciót is.

Kemény röpirata a Kossuth—Széchenyi-vita első nagy hulláma után, de még számos Kossuth-ellenes Széchenyi-cikk megjelenésével egy időben látott napvilágot, a magyar politikai élet forró esztendejében, 1843-ban, illetve 1844-ben. A hazai liberalizmus 1848—49 *előtti* történetében ennek a röpiratnak az a sajátossága, hogy míg Kossuth (és mások) a liberalizmusnak elsősorban a konzervatív, inaradi, feudális, arisztokrata erőkkal szembenálló oldalát dolgozták ki, s politikai törekvéseikben erre az oldalra tették a nagyobb hangsúlyt, addig Kemény a szabadelvűségnek elsősorban a tömegekkel, a többséggel, a néppel szembe forduló karakterét emelte ki, s ilyen irányban vélte szükségesnek politikai alkalmazását. Nem azt állítjuk mi ezzel, hogy Kossuth álláspontja a nép, a többség kérdésében forradalmi, vagy következetes demokratikus álláspont volt. Nem. A Kossuth-szövegekből kimutatható, hogy Kossuth e tekintetben is liberális volt, s nem forradalmi demokrata. De Kossuth nem a liberalizmus korlátaira tette működésében a politikai hangsúlyt, hanem a liberalizmus progresszív oldalára, s ennek a hangsúly-kérdésnek rendkívül nagy szerepe van a 40-es években. Kemény ellenkező hangsúly-vételével akarva Széchenyi álláspontját erősítette, s ez a keményi konceptió a 40-es évek első felében nem is áll olyan összekapcsolhatatlan távolságban az 1851-ben írt Kossuth ellen is irányuló *Széchenyi-esszétől* . . .

Itt kell rámutatnunk Kemény konceptiójának egy másik, ezzel összefüggő alapvonására. „Kötelességünk előmozdítani a liberalizmust — olvassuk a *Kortelkedés*-ben — és nem hanyagolni el nemzetiségünket, noha e két hitrebizottság érdekei olykor meghasonlanak . . .” (I. k. 70. l.) Ezt a vélt ellentmondást Kemény úgy oldja fel, hogy a haladás érdekeit alárendeli „nemzetiségünk” érdekeinek, most is, s a későbbi fejtegetéseiben is. Kell-e magyarázni, hogy ennek az összeütközésnek a megkonstruálása és a haladás kárára történő következetes „megoldása” mily alapvetően veszélyeztetette hatásaiban is a tényleges, objektív nemzeti és társadalmi érdekeket. Ez Kemény őszintén és drámai zaklatottsággal éli meg ezt a vélt ellentmondást, amelynek gyökerei valahol a polgárosodásról alkotott nemesi elképzelésekhez és érdekekhez nyúlnak vissza. De Kemény a polgárosuló nemesség osztályproblémájából egyetemes tételt állít fel, nemzeti létkérdéssé növeli saját osztálykorlátait.¹

¹ Vitecikem befejezése előtt kaptam kézhez Sötér István: *Kemény Zsigmond történelemszemlélete* című tanulmányát. (KlNy. a M. Tud. Ak. Nyelv és Irod.-tud. Osztályának Közleményeiből. XVII. k. 1—4. sz.) A mélyszántó fejtegetés részletesen elemzi Kemény történelemszemléletének kialakulását, alapvonásait, politikai és regényírói munkásságának összefüggéseit. Cikkem jegyzeteiben idézem Sötér István néhány fontos megállapítását. „A polgárosodásban való visszamaradásunktól, valamint a benne való »túláság« előretörésüktől Kemény egyaránt fél. A polgárosodás türelmetlen ellenesét — és türelmetlen sürgetését egyaránt károsnak tartja. Célja, hogy a dilemmát »kiegyenlítse« s a polgárosodásnak, valamint »nemzetiségünk« védelmének egyaránt eleget tegyen. Keménynek ebben az 1843-as törekvésében már benn foglaltatik a majdani 67 gondolata . . . Keménynél a kettős cél tüstént kérdésessé is válik, s átalakul »emberiség-magyarág« dilemmájává . . . Kemény látszólag feloldja a maga dilemmáját, midőn a nemzeti érdekek elsőbbséget biztosít a demokráciai érdekekkel szemben.” (64—65. l.) „Egy évszázad magyar nacionalizmusának alapelvét ismerhetjük föl e dilemmának ily feloldásában: ez a nacionalizmus az állítólagos »nemzeti érdekek« védelmének

A helyzet teljesebb megértéséhez egy másik politikai mozzanatra is figyelniünk kell. Bécs, kiváltképp pedig Metternich, a magyarországi mozgolódások hatására a negyvenes évek elején szabadelvűbb politikai irányvonalat kíván érvényesíteni azzal a céllal, hogy leszerelje, gyöngítse, semlegesítse az alulról induló ellenzéki törekvéseket. Horváth Mihály szerint ez a bécsi „vonal”-módosítás már 1843-ban kezdetét veszi. Ugyancsak ő idézi Metternich jellemző politikai helyzetértékelését. „Magyarország eddig egyáltalában nem kormányoztatott. Szükség tehát, hogy mindenek előtt a kormány tekintélye helyreállíttassék, mely aztán, egy mérsékelt elvű párt által gyámolítva, tetteréllyel lépjen a célszerű reformok ösvényére.” Ugyancsak Metternich, 1844. május 9-én kelt emlékiratában — többek közt — ezt írta: „Itt segélyre van szükség! És honnan jön az? Ha az felülről nem jó, úgy az országnak csak egy út marad nyitva, bajaiból szabadulni: a szociális forradalom útja. Oly állandalomban, hol a leglényegesebb elemek egymással ellentétben állanak; hol a nemzetiségi érzelmek egymást ellenségesen érintik; a privilégiumok magoknak a kiváltságosok törekvéseinek gátot vetnek; hol a harmadik rend még csak csirájában létezik . . . ily országban csak felülről jöhet a segítség; hogy azonban ez életbe léphessen, némi kiindulási pontra van mindenek előtt szükség.” (Idézi Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. III. k. 18. l.)

Kemény, anélkül, hogy ismerhette volna a fenti szöveget (de nyilván ismerve a kormány reformterveit), Wesselényivel vitázva így ír: „Az ő kristálytisza hazafisága nem tűrhetné el legkisebb árnyalatát is azon gondolatnak, hogy mostani kormányunk, mely a királyi előterjesztményekkel korszerű reformoknak zászlóvivője lőn, valaha a törvényhozás balfogásai által a közvéleménynek maga iránti elhidegülését érezni kénytelenítették.” Nemcsak a király és a kormány, hanem az arisztokrácia felé is megnyugtató gesztusokat tesz Kemény: „Abban szükség továbbá fáradozni, hogy hozandó határozataink által az arisztokrácia túlsúlya, mely jelenleg álladalmunk ékkövéit teszi és miként viszonyaink állanak — bár mit fecsegjen Bötia és az ábrándozók világboldogítása — még soká fog nemzetiségünk nélkülözhetetlen őrfala lenni, továbbra is fenntartassék ugyan, de átalakulásunk megindult folyamának útjába torlasz ne vetessék . . .” (*Korteskedés és ellenszerei*)

Mindezeknek a politikai körülményeknek s mindezeknek a Kemény-gondolatoknak felidézése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy reálisabban lássuk Kemény politikai helyzetét a 40-es évek elején. Ez a helyzet nem az ókonzervatív politikus helyzete, hanem az erdélyi szabadelvűektől a centralisták felé közeledő közíróé, akinek politikai magatartásában már ekkor rendkívül nagy szerepet játszik a tömegmozgalmaktól, a politikai joggal felruházott néptől való félelem. Ekkori magatartását legrészletesebben megmutató rőpirata a vagyoni és értelmi censzus alapján adott politikai jogok eszméjét védi az általános választójoggal szemben; mint munkája tervezetében írja, indítványainak célja az, hogy „A nyers erő kártékony befolyása ellen” védjenek. Egyébként maga Kemény sem hagy kétségben afelől, hogy mi ellen *szánta* ezt a művét. Toldy Ferencz, 1843 december 16-án intézett levelében olvassuk: „A Korteskedés és ellenszerei című munkám II-ik füzeté elhagyá a sajtót. Én benne — tiszta meggyőződésből — Kossuth Lajosnak és a testvérhoni reformereknek sok kedvenc eszméit megtámadtam . . . Én — mostani belátásommal — a magyar honi országgyűlést éretlen elméletek után kapkodónak és tapintatnélkülinek hiszem. Én azt hiszem, hogy Erdély apathiában sínylik; a testvérhon pedig a véleményvezetők által terhes és létkockázató crisis felé ragadatik.”

*

Nincs szándékomban hosszasan vitatni Barta Jánosnak azokat a megállapításait, amelyek Keménynek a „nemzeti függetlenség körüli magatartásához” tapadnak. Ami a Barta által vázolt tényállást illeti: maga-magáért beszél az! Sohasem állítottuk, hogy Kemény konzervatív magatartással jegyezte be magát a történelembe. Tehát nem is vitatkozunk egy ilyenféle váddal szembe forduló Kemény-védelem érvelésével. Csak arra szeretnénk rámutatni, hogy az a tény, miszerint Kemény örömmel üdvözölte az 48 áprilisi törvényeket, nem jelenti azt, hogy Kemény itt elvetette korábbi politikai nézeteit, az pedig, hogy évtizedek múltán ragaszkodott a 48-as törvényekhez (bár nem kifogásolta revíziójukat), nem jelenti azt, hogy túllépett a nemesi színezetű polgárosodás koncepcióján. Egyébként Kemény 1848—49-es magatartásának Kossuth-ellenessége Kemény egész szemléletének negatív következménye, hiszen Kemény Kossuth-kritikája nem Kossuth következetlenségeinek és hibáinak jogos bírálata, hanem

ürügyével utasította mindig vissza a demokráciát. Eötvös elvontabb egyensúly-rendszere helyébe Kemény azt a konkrétabb »kiegyenlítési« elvet lépteti, melyet Széchenyi politikájából olvas ki: Széchenyi ugyanis átlátta, hogy a politikai szabadság s az értelmi és anyagi haladás némely pontjai, a körülmények szerint, néha hosszabb vagy rövidebb ideig összeütköznek a magyar nemzet megóvandó érdekeivel. Ilyenkor mit tett ő? Feláldozta, s pedig tévovázás nélkül, a szabadság és haladás érdekeit a fajszeretett érdekeinek. „Kemény ugyan csak ideiglenes »feláldozásra« gondolt még 1851-ben, de a gyakorlatban ez az ideiglenesség — véglegessé vált.” (86. l.)

Kossuth következetességének, radikális politikájának elutasítása. Ha ebben az ellentétben Keménynek adunk igazat (továbbá: a békepártnak), akkor azt is ki kell mondanunk, hogy Kemény 48-as óvásait, mérséklő, visszatartó, csillapító magatartását igazolta 48—49 bukása. Azaz: Kossuth radikalizmusa nem igazolódtott, mert 48—49 elbukott. Az ilyenféle történelem-szemléletet — mégha ismerjük is Kossuth tényleges korlátait — nem fogadhatjuk el. Elvileg nem, mert az elbukott forradalmak és szabadságharcok is a társadalmi haladás és nemzeti szabadság vajúdásának kinyitói. Konkrétan sem, hiszen a szabadságharc bukása nem temethette már romjai alá az antifeudális polgári vívmányok jelentős hányadát, azaz: a hazai polgárosodás történetében — ha mégannyi ellentmondással terhelten is, ha egy levert szabadságharc és forradalom vérözönében is — 1848—49 nagyszerű fordulópontot jelent. Gondolom, ezekben a kérdésekben nincs nézeteltérés Barta János és köztem.

Érintenünk kell itt Kemény szerepét a kiegyezés előkészítésében. Alighanem politikai pályájának leghasznosabb buzdalma volt a kiegyezést megelőző politikai-publicisztikai tevékenység. Nem térünk ki itt arra, hogy a Kemény és Deák közötti idővel jelentkező nézetrepedésnek mi volt a szerepe Kemény pályáján. Csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy a kiegyezés — mondhatni — szükségyszerű rossz volt, a magyar birtokosoztály és az osztrák nagytőke házassága, amely minden keservével együtt is egyfajta modus vivendit jelentett az adott történelmi pillanatban, az adott történelmi előzmények után. Kemény bizvást hozzájárulhatott egy ilyen osztálytartalμού kiegyezés előkészítéséhez, hiszen egy ilyen irányú tevékenység lényegileg megegyezett politikai pályájának fő vonalával.² A kiegyezés megoldása volt talán a nemesi polgárosítók utolsó olyan történelmi tevékenysége, amellyel még — a maguk módján — kontaktust tartottak az adott politikai lehetőségekkel. Ez a „kontaktus”, s „eredménye”, a kiegyezés azonban nem azt jelenti, hogy Keménynek álláspontja mint a leghelyesebb, legrealisabb álláspont igazolódtott 1867-ben, hanem csak azt, hogy az adott nemzetközi és hazai erőviszonyok között Keményék félszeg liberalizmusa volt alkalmas a kiegyezés előkészítésére. Leegyszerűsítő az a történelmszemlélet, amely egy politikai álláspont társadalmi-nemzeti progresszivitását csakis a pillanatnyilag adott megvalósulási lehetőségek szempontjából méri. . . . Egy ilyen szemléletet követve olyan megállapításig is eljuthatunk, hogy — teszem — az 1860-as években a kiegyezés előkészítői voltak a leghaladóbb politikuskok Magyarországon, hiszen a kiegyezés megkötése őket igazolta. . . . Dehát ez a gondolatmenet távol áll tőlünk, hiszem, hogy Barta János is csatlakozik ehhez a többszámhoz.

*

Részletesebben foglalkozik Barta János a Kemény Zsigmond pályáján „mélypontokat” jelentő röpiratokkal, illetve emlékirattal. Fő tétele az, hogy ezeket a fejtegetéseket csakis a nyomasztó körülmények figyelembevételével érthetjük meg, illetve értelmezhetjük helyesen. Kemény kétségbeesése, a katonai cenzúra, a nemzet helyzetén könnyebbíteni akaró szándék, taktikai megfontolások: ezek azok a tényezők, amelyeket ismernünk és elismernünk kell ahhoz, hogy realisan ítélhessük meg Kemény politikai iratait 1849-ben, illetve az ötvenes évek elején. Mindezt ismerjük és elismerjük, annak idején magunk is elmegettük azokat a „súlyos körülményeket”, amelyek között Kemény írásai létrejöttek. De mindennek ismerete sem cáfolja és semlegesíti Kemény röpiratainak *objektív hatását*, a maga korában és a rákövetkező évtizedekben. Nagyon fontos a szándékok ismerete. De a művek és tettek megítélésében végső soron nem a szándékok döntenek, hanem a mű, a tett objektív értéke. Kemény röpiratainak objektív, történelmi hatása regresszív, s nagyon-nagyon kétségessnek érezzük, vajon megjelenésük idején elértek-e valamilyen vélt vagy valódi taktikai céljukból? Barta János többeket idéz annak bizonyítására, hogy Kemény írásai védelmi jellegűek voltak, a nemzet védelmét szolgálták Béccsel szemben. De érdemes lett volna idézni egyéb nyilatkozatokat is. Degré valóban feleleveníti visszaemlékezéseiben Kemény szavait, melyekkel röpiratainak taktikai, védőügyvédi szándékait erősíti meg. De érdemes lett volna idézni azt is, hogyan reagál minderre Degré. Így: „Az első ember volt, ki velem nyugodtsággal s tárgyilagosan beszélt a lezajlott eseményekről. És ez nem jó hatást tett rám, lehangolva távoztam tőle, bántott a gondolat, hogy van ember Magyarországon, ki úgy veszi a dolgot, amint van, engedmények árán kész megalkudni a körülményekkel, s nem abban reménykedik: vissza jő Kossuth. Nekem csak ez a politika tetszett, és csak ily érzelmű emberekben tudtam bízni. (*Visszaemlékezéseim*. II. 197. l.) Pálffy János, aki elfogult Keménnyel szemben, „elvtelen kenyérkeresetnek” ítéli a *Forradalom után* megírását. Fontosabb ennél azonban az, amit Kemény művének hatásáról ír: Kemény Zsigmond „politikátlanabb, s általában haszontalanabb dolgot nem tehetett, mint hogy Forradalom

² Azt az ábrándot, „hogy az osztrák birodalomnak *érdeke* a magyar nemzeti érdekek előmozdítása. . . . Kemény már 1847 decemberében, alig három hónappal a forradalom előtt, Wesselyányihez írott levelében is megszólaltatja: „. . . . Lehetetlen néha nem hinnünk, hogy az igazgatsz kezd sejteti: miként a megmaradásra egyetlen út a magyar nemzetiség kifejtése, s hogy mi vagyunk egyedül azok, kiknek érdekeink a monarchia megmaradásával összekötte van.” (Sóter I. m. 88. l.)

után-ját írta. Politikátlan volt, mert az osztrákok legyezte általa s ingerültté tette maga ellen a nemzetet, hogy minden helyes ok nélkül, még vérző sebeket bolygatott, s mi több, sebeket egy szent hullán, melyet tisztelnünk kell; s haszontalan volt, mert merev negáció és kárhözhatás magában soha sem szolgálhat ujjmutatásul jobb útra . . . És ezt annyival nagyobb hiba volt tenni mindjárt a forradalom után, midőn a nemzetnek nem önmagunk általi korbácsolás és lehangelésre volt szüksége . . . mint inkább bátorítás, vigasz, reménynyújtás és serkentésre.” (*Magyarországi és erdélyi urak*. II. k. 65. l.) Szaporíthatnánk az idézetek számát, de talán ennyi is elegendő ahhoz, hogy teljesebb képét lássuk a Kemény-röpiratok fogadtatásának.

De nemcsak s nem is elsősorban a fenti idézetekkel védjük álláspontunkat, mely szerint ezek a röpiratok nem olyan „mélypontjai” Kemény pályájának, melyek függetleníthetők Kemény politikai nézeteitől, politikai tevékenységétől. Tehát hogy minden taktikai szándék és véd-irati engedmény mellett is e röpiratok sarkalatos eszméi szervesen összefüggenek Kemény korábbi nézeteivel és tevékenységével a béke-pártban. Kemény Zsigmond Kossuth-ellenessége nem újkeletű; Kemény e tekintetben következetes. Már a Korteskedés-ben is Kossuth és hívei ellen lépett fel. Ezt folytatta 48-ban, majd a béke-pártban. Ehhez a vonalához maradt hű — korszerű nyomatékokkal — röpirataiban. A röpiratokban Kemény állást foglal a tömegmozgalomra, szociálisitikus tendenciák, népfelkelések ellen. Ez sem új gondolat nála. A Korteskedés után nem lehettek illúzióink Kemény demokratizmusáról. A röpiratokban Kemény a józan, mérlegelő, egyeztető, szélsőségekől óvó nemzeti karakter mellett tanúskodik. Az előző években írott cikkeihez nyúlnak vissza ezek a gondolatok. Ezeknek a röpiratoknak hang-súlyaiban, megformálásában, egyes megállapítások kiélezésében, más nézetek elhalványításában vagy elhallgatásában: kétségtelenül tükröződnek a súlyos körülmények, az apologetikus szándékok, taktikai megfontolások. De a röpiratok gondolati alapszövege: az szerves szellemi tulajdona Kemény Zsigmondnak. Nem hamisították meg tehát Keményt azok a XX. századi forradalom-ellenes gondolkodók, akik a röpiratok szerzőjéhez nyúltak vissza ideológiai ihletés-kért . . .

Barta János Kemény-apológiájának leglabilisabb pontja — úgy látom — a forradalom-ellenesség magyarázata. Barta Keménynek abból a megállapításából, hogy „Kossuth terveiből elég destrukció folyt, de semmi tiltakozás a társadalom alapjai ellen, semmi pozitív vágy a forradalom előidézésére, akár szociális irányban, akár szabadsági háború alakjában” végül is arra a következtetésre jut, hogy amikor „Kemény a 48—49-es forradalom ellen nyilatkozik, voltaképpen ezt a »szabadsági háborús« esetet ítéli el . . .” Egyrészt: az sem vitató, hogy Kemény elítélte a „szabadsági háborús esetet”. Másrészt: Kemény idézetében a forradalomnak csak egyik válfaja a „szabadsági háború alakja”, a másik a „szociális irány”. Végül: nem az érdekes számunkra elsősorban, hogy miképpen értelmezi Kemény a „forradalom” szót, hanem az, hogy mi az álláspontja az objektív forradalmi jelenségekről. Az objektív forradalmi jelenségekről pedig — egész pályahosszán — negatív a véleménye. *Korteskedés és el-lenszerei* című röpirata voltaképpen prevenció s javaslat a tömegmozgalmak ellen. Ugyanitt kockáztatja meg azt a nézetet, hogy a mohácsi nemzeti katasztrófát voltaképpen Dózsa paraszt-háborúja okozta. „A nyers erőnek elvkérdésekbeni első zsarnoksága után tíz esztendő múlva földerül Mohács vérnappja” (I. k. 119. l.). Kemény 1848-ban — még legpozitívabb állásfoglalásainak heteiben is — aggályosan óv a tömeg, a nyers erő megmozdulásaitól, s ez egyik főoka annak, hogy Batthyányi mellett foglaljon állást Kossuth ellenében.³ Támadta a május 1-i pesti megmozdulások szervezőit, a május 15-i bécsi forradalmat, a Márczius Tizenötödikét. Támadta — természetesen — Jelačićot és bécsi cinkosait is. Érdemes idézni Papp Ferenc együttlérző jellemzését Kemény ekkori politikai álláspontjáról: „Keménynek magyarországi politikája azonban nemcsak európai rokonérzéseken, nagyrészt a magyar nemzet kötelességein alapul. Nézete szerint a nemzet csak addig számíthat a királyi család s a művelt nyugat elismerésére, míg a magyar főváros a rend mintaképe, míg a magyar társadalom távol tartja magától az értetlenséget s a pártusák kicsinyes emlékeit. A magyar nemzetnek meg kell Európát győznie, hogy a Duna és Tisza vidékén ő védi a műveltség ügyét s egyedül ő tud fejlődést és szabadságot teremteni. Ily eszmékből üldözi Kemény a zavargásokat; ezért nem tette közzé a Pesti Hírlapban Petőfinek egy forradalmi szellemű cikkét . . .” (Papp Ferenc: Br. Kemény Zsigmond. I. 426. l.) Ezeket a részleteket egészíti ki határozottan német-centrikus külpolitikai koncepciója. Ezek ismeretében aligha hat ránk idegen anyagként Kemény gondolatrendszerében az *Emlékirat 1849-ből* néhány megállapítása. Például ez: „Két óra ott ülés (a szélső párt ülésén) elég vala arra, hogy átláthassam, miként ezen többnyire reputatio nélküli és középszerű egvényiségek még megrázó hatást gyakorolhatnak ügyeinkre, mert az agráriai viszonyok körül

³ „Amikor majd lelkesedéssel üdvözlí Kossuth márciusi művét, a magyar forradalmat: ebben nem szabad hangulatváltozást vagy akár átmeneti palfordulást is látnunk. Március 15-én ő annak örül, hogy nem szociálisitikus forradalom következett be, hanem az annyira eszményített júliusnak valamely hasonmása. Hísz Kemény éppúgy, mint Széchenyi és Metternich az előbbitől tartottak . . .” (Sötér i. m. 67. l.)

nézeikkel a falusi népet, s a világszabadság felőli általános fogalmaikkal pedig a fiatalságot s proletariátust könnyen magokhoz csatolhatják.” Vagy: „Debrecen lakosai még nem valának a forradalmi szellemtől úgy annyira áthatva, mint a pestiek. A nép komolyabb magaviseletű volt, s bár bálványozásig imádta Kossuthot, ha mesterségesen föl nem izgattatott, került a botrányos demonstrációkat . . . Debrecennek kevés proletariusa lévén, az élhelthesi vezetőség az egyénekben némi hajlamot tartott fön a conservatióra.” Ezek után bőségesen idézhetnénk még Kemény röpirataiból és esszéiből (a körültekintőbb és mérsékeltőbb *Még egy szó . . .*-ből is) annak bizonyítására, hogy Kemény elitélet minden „szociális irányban” (és: szocialista irányban) ható „forradalmi” változást — de ezeket a röpiratokat jól ismerik mindazok, akiket ez a vita valóban foglalkoztat. Hangsúlyozni itt is azt tartjuk szükségesnek, hogy Kemény bírálata az objektíve forradalmi jelenségekkel szemben a röpiratokban nagyon is látható gondolati szálakkal függ össze Kemény korábbi forradalom-ellenes nézeteivel. Mindezek alapján nem tudjuk elfogadni Barta Jánosnak azt a megjegyzését, hogy „Amikor tehát Kemény a 48—49-es forradalom ellen nyilatkozik, voltaképpen ezt a »szabadsági háborús« esetet ítéli el . . .” Elitéleti ezt is, de nemcsak ezt . . . Az is-nek itt nagy jelentősége van.

Továbbá ezt írja Barta János: „Hasonlóan kell értenünk a szót (azaz „szabadsági háborús” értelemben. — P. P.), amikor Bekicsben ezt olvassuk: »Az elnyomatás egész korszakában irtóztott az újabb forradalomtól« — s hogy ez a félelem erősen befolyásolta nézeteit és magatartását. De vajon csakugyan az lett volna-e akkor a helyes taktika, ha a hazai vezetők politikuskok egy új »forradalom« kitörésén munkálkodtak volna — már amennyiben ez a katonai megszállás és a diktatúra körülményei közt egyáltalán lehetséges lett volna?” Ezután Barta János idézi Marx és Engels bírálatát, amelyet az 1853-as milánói felkelés kudarcá után gyakoroltak Mazzini és Kossuth felett. Dehát itt különféle dolgok keverednek Barta János gondolatmenetében! *Először* is: az a megállapítás, hogy Kemény az elnyomatás korában irtóztott az újabb forradalomtól, azaz „szabadsági háborútól”, semmit sem bizonyít ama másik tényvel szemben, hogy irtóztott a szociális irányú forradalomtól is. S e kettős irtózás minőségén semmit sem változtat az az objektív tény, hogy az 1850-es években sem szociális, sem nemzeti „forradalomra” nem voltak alkalmasak a viszonyok. A forradalom-ellenes, ellenforradalmi álláspontot sohasem igazolja az objektív körülmények, adottságok éretlensége, alkalmatlansága az azonnali forradalmi cselekvésre. *Másodszor*: az a tény, hogy Marx és Engels bírálta Kossuthot, nem jelenti azt, hogy Marx és Engels bírálatát a legkisebb mértékben is igazolja Kemény Kossuth-ellenes koncepcióját. Itt annyira nyilvánvalóan érzem az igazságot, hogy feleslegesnek tartom a további érvelést. Csak egyetlen megjegyzést még: ahhoz, hogy reálisan lássuk Marx és Engels álláspontját a Kossuth-kérdésben, 1848-tól kezdve kell számon tartanunk nyilatkozataikat a magyarországi eseményekről. Ha ezt tesszük, akkor tudjuk azt is, hogy 1849 januárjában azért állanak Kossuth mellett, mert „1793 óta először merészeli egy az ellenforradalmi túlerőtől körülvelt nemzet a gyáva ellenforradalmárook dühével szembeállítani a forradalmi szenvedélyt, a fehérterrorral szembeállítani a vörösterroret.” Egyébként Marx és Engels Kossuth *melletti és elleni* nyilatkozatainak dialektikus összefüggéseit Révai József elemezte *Marx és az 1848-as magyar forradalom* c. munkájában.

*

Barta János következő ellenvetése felszólalással kapcsolatban az, hogy Kemény szépirodalmi alkotásainak esztétikai értékét másodsorba állítom. Itt nyilván félrcéltérről van szó. Kemény művének hatását jellemezve az utókorra, mondtam azt, hogy elsősorban Kemény politikai-publicisztikai művei hatottak, kiváltképp röpiratainak eszméi, s csak másodsorban regényei. Ez a megjegyzés tehát nem azt jelenti, hogy Kemény röpiratait értékesebbeknek tartom regényeinél. S ha úgy véltém s véleni ma is, hogy a politizáló Kemény és a regényíró Kemény között indokolatlan alapvető különbséget látni, hiszen a politika síkján kifejtett eszméi és elvei — mutatis mutandis — megjelennek regényeiben is — ez a vélekedés nem mond ellene annak, hogy Kemény szépirói munkásságát maradóbb értékűnek és érvényűnek tekintsem röpiratainál. Ezért helyeseltém annak idején Kemény legjobb regényeinek új kiadását. Más kérdés az, hogy nyilvánvalóan különbség van Barta János és köztem Kemény esztetikumának minősítésében és magyarázatában. Barta János nem a pécsi hozzászólásomban felvetett irodalmi kérdésekhez szól hozzá vitacikkében, hanem a köztünk levő „módszertani” különbségek megvilágítására alapvető elvi-elméleti problémákat vet fel. Barta János azt fejtegeti, hogy a humanista szemlélet szerint az esztétikum a maga nevelő funkcióját „nem azon a réven gyakorolja, hogy közvetít vagy propagál bizonyos progresszív eszméket és célkitűzéseket, hanem már elsődlegesen azért is, hogy *esztetikum*; a szépségnek, a harmóniának stb. van önmagában is nevelő, alakító hatása arra a lélekre, amely befogadja. — Természetesen súlyos hiba volna a műalkotás hatását tisztán csak az esztetikumból vezetni le — de más felől nem kell és nem lehet tagadni és lekicsinyelni magát az esztetikum hatását sem.”

Mindenekelőtt : nem tartjuk károsnak a művészetekre nézve, ha a *maguk eszközeivel* progresszív eszméket és célkitűzéseket közvetítenek vagy akár „propagálnak”. Baj akkor keletkezik, károsá akkor válik a művész tevékenysége, ha a maga tehetségét regresszív eszmék és célkitűzések közvetítésére vagy propagálására használja. Ez káros az emberiségnek s méltatlan a művészet humanista hivatásához. Káros az is, hogyha nem művészi eszközökkel végzett eszme- és célkitűzés-közvetítéssel művészetnek minősítünk pusztán azért, mert ezek az eszmék progresszívek. Az ilyen minősítés kompromittálja magukat a haladó eszméket s a művészet progresszív felfogását is. *Másodsor* : fejtegetése lényegét tekintve — nem érthetők egyet Barta Jánossal abban, hogy az esztétikumot mint magán-valót, magában-valót kezeli, hogy a műalkotás hatásában különválasztja az esztétikumot az egyéb ható tényezőktől. Barta János szerint a „szépségnek, a harmóniának stb. önmagában is van nevelő, alakító hatása arra a lélekre, amely befogadja.” Dehát — művészi szép-ről lévén szó — mit jelent a „szép”, a „harmónia”, a „stb.” — „önmagában”. Most irodalmi vitát folytatunk: van anyagatlan szép, test nélküli harmónia a műalkotásban? Vannak képzeletünk a harmóniáról — teszem — a természeti tapasztalataink nyomán. Örülünk annak, ha a természet és ember kapcsolatában kialakult harmónia-konvenciónak érzékletes művészi kifejezéseivel találkozunk az alkotásban — feltéve, ha az alkotás belső logikája, sodrása, igénye az adott ponton az ilyen típusú harmónia megjelenítését *követeli*. Ha a mű egészével összhangban áll ez a harmónia-megjelenítés, akkor az esztétikum érzetét kelti bennünk. De ha a műalkotás belső igényei az adott helyzetben nem az ilyenféle harmóniát követelik, akkor ez a műbe ágyazott harmónia diszsonáns érzést kelt bennünk, nem jelent számunkra esztétikumot, hanem — esetleg — az érzelmesség vagy giccs anti-esztétikumát. Vagy mit ért Barta János az önmagában való „szép”-en? Szép önmagában a szonett-forma? Vagy a párosrímű tizenkettős? Vagy a serbus manier? Vagy az ölelköző rím-képlet? Vagy a tiszta rímek sora? Csak a szép *lehetősége* mindez, hiszen ugyanabban a versformában, metrikai keretben, rímképletben valóban szép, s valóban rossz líra is megjelenhet. S itt szándékosan említettem olyan „formákat”, amelyek technikájukkal különféle tartalmak kiszolgálására alkalmasak. Van — adott esetben — a versformának viszonylagos önállósága az esztétikum szempontjából? Bizonyára van, amennyiben e formai eljárások lírai kifejező erejének *lehetőségei* többé vagy kevésbé használhatóak ki — teszem — az alkotó tehetségének, átélő erejének intenzitásáért. De ez az önállóság — ismétljük — *viszonylagos*, már csak azért is, mert létezéséről csakis a forma és tartalom dialektikus egységében adhat hírt. Vagy: szép önmagában a vers-láb? Elmondhatjuk egy versről, hogy jambikus lejtése „önmagában” esztétikus? Le tudjuk kopogni a jambust, s egyezményes jelek segítségével le tudjuk írni a jambust. De, feltételezve egy költő jambizáló képességeinek teljességét, verssorainak — adott esetben — jambikus jellegét s e jelleg érvényesülésének „esztétikumát” minősíthetjük-e a jambus-hordozta szöveget, tartalom nélkül? Csakis skolasztikus, dogmatikus verstani ítélőmódszerek alapján. De az ilyen ítélőmódszerek távol állanak a marxista esztétikától, amely a mű komplexitásában igyekszik érzékelni az esztétikumot.

A fentiekben bizonyos forma-konvenciókról beszéltünk. Ellenünk vehetné bárki, hogy az önálló „esztétikum” megnyilatkozási szférájának nemcsak a versforma, rímképlet, versláb stb. tekinthető, hanem az irodalmi alkotásnak olyan elemei is, amelyek nem egzaktsági technikai konvenciók. Ilyen például a mű szerkezete, stílusa, vagy ilyen lehet a tájleírások vagy lelki folyamatok művészi ábrázolásának készsége. Ez az ellenvetés azonban már egy új problémát vet fel. Nyilvánvaló, hogy bizonyos művészi képességek, az alkotói tehetség több vagy kevesebb elemének *létezése*, pontosabban: *megelelte* : független az alkotás tárgyától, tartalmától, az alkotói világnézetétől és művészi szemléletétől. A progresszív művészi szándékokkal nem jár együtt automatikusan a tehetség, s a regresszív szándékokkal a tehetségtelenség. (Más kérdés az, hogy történelmi méretekből: a progresszió vonzza a tehetséget, a regresszió taszítja és ronszolja a tehetséget.) Nem tagadható tehát az a lehetőség, hogy eszmében vagy művészi tendenciájában is regresszív alkotásban megmutatkozzanak az alkotói tehetség jelei. Ilyen esetekben művészileg is tragikus konfliktus keletkezik a tehetség hajtóereje s az ábrázolt anyag természete illetve felfogása között. Az anyag, az eszmei szándék ellenálló ereje itt gátolja a tehetség kibontakozását, eltorzítja a tehetség fejlődési irányát, deformálja a tehetséget, elsatnyítja vagy clefantizálja a képességeket. Ebben a drámai küzdelemben mindkét „fél” győzhet, de ami számunkra most fontosabb: egyik vagy másik „fél” totális győzelme mellett gyakoribbak az olyan esetek, amikor az egyik „fél” kisebb-nagyobb győzelmeinek, rész-sikereinek, fellobbanó erőteljesítményeinek lehetünk tanúi, s ez az „egyik fél” lehet a tehetség is. Még a rossz utakra, hamis ösvényekre kényszerített tehetség feszítése és pazarlódása és felidézheti az olvasóban a képességek határozott érzetét. A tehetségnek minden ilyen ellenálláson keresztül megnyilvánulása vagy részleges győzelme esztétikai érdekű benyomást kelt, ez a benyomás azonban sokkal zavartabb, ellentmondásosabb (konkrét alapját tekintve felemás), semhogy „önmagában” való „esztétikumnak” minősíthessük. Egyetértéssel idézzük Vanszlov sokat

vitatott könyvéből: „Fellelkesíthet bennünket az egyes természeti jelenségek színezete, ritmusa, szimmetriája stb., ha azonban e tulajdonságok az ember szempontjából káros jelenségek sajátjai, nem tekinthetjük őket szépnek. Fellelkesíthet bennünket az ember fizikai szépsége, de ha megtudjuk, hogy hitvány ember az illető, akkor csak undort érzünk iránta. Ehhez hasonlóan a művészetben is úgy áll a dolog, hogy az igazi formaszépség nem képzelhető el az igazi, élő tartalomtól kívül. »A szépnél százszorta szebb az, amit az igazság drágaköve ékesít« — mondja Shakespeare. »A szépség — izlés dolga; számomra mindig az igaz a szép« — írta Repin.” (*A szép problémája.*) Petőfi is mondott ilyesfélét. Ebben a fent idézett értelemben hiszem én azt, hogy a művészi esztétikum a maga igaz életanyagában megvalósult tehetség. Ez a megfogalmazás nem zárja ki az alkotói képességek létezését nem-igaz életanyagban, vagy a tehetség felcínás érvényesülését, az *esztétikum* azonban nem a tehetséggel, nem a képességekkel, hanem az igaz életanyagban megvalósult tehetséggel, alkotói képességgel azonos.

Barta János a maga állításának igazolására Schiller egyik művére hivatkozik cím szerint. (*Levelek az emberiség esztétikai neveléséről.*) Ez a hivatkozás azonban számunkra nem meggyőző, mert Schiller művét egész humanista pátoaszával együtt is idealista, kantianus koncepcióknak tekintjük, amelyhez képest nemcsak Schiller szépirodalmi *alkotásai*, hanem más elméleti művei is közelebb állanak a humanista realitáshoz. A *Levelek* . . . nagyszerű részletei sem semlegesítik Schillernek azt az alapelképzelését, hogy a társadalmi szabadságot helyettesítheti egy belső, művészi szabadság „esztétikai szabadság”. A IX. levélben olvassuk: „Minden javításnak politikai téren a jellem nemesbedéséből kell kiindulnia — de hogyan nemesedhetik a jellem egy barbár alkotmány befolyásai alatt? E célból tehát olyan eszközt kell keresni, amelyet nem az állam szolgálat, s olyan forrásokat kell megnyitni, amelyek minden politikai romlás mellett tiszták maradnak . . . Ez az eszköz a szépművészet, ezek a források az ő halhatatlan mintáiban nyílnak meg.” Lehet egy ilyen álláspontot tisztelni a maga történeti helyén, de elfogadni nem lehet. S ha valaki azt gondolná, hogy Marxnak az a pejoratív értelmű meghatározása, hogy a schillerkedés az egyének felhasználása „a korszellem pusztá szöcsöveit” — valamiféle igazolása a *Levelek*-et író Schillernek, az tüstént olvassa el Engelsnek Karl Grün Goethe-könyvéről írott bírálatát, amelyben Engels arról ír, hogy Goethe „túlságosan egyetemes, túlságosan tevékeny természetű, túlságosan érzéki volt ahhoz, hogy Schiller módjára a kanti eszménybe való menekülésben keressen szabadulást a nyomoriságból . . .” És természetesen azt sem tudjuk elfogadni Schiller gondolatmenetében, hogy „Egy valóban szép műalkotásban a tartalom hatása semmi, a formáé pedig minden; mert csakis a forma hat az ember egészére, a tartalom ellenben csak egyes erőkre. A tartalom tehát, bármily fenséges és átfogó is, mindenkor korlátozóan hat a szellemre, és csak a formától várható igazi esztétikai szabadság”. Formának és tartalomnak ez a szétválasztása, a tartalomtól független, önmagába való formai esztétikumnak ez az idealista feltételezése távol áll tőlünk, hiszen ilyen elvek és esztétikai beidegzések birtokában — vajh miként is élvezhetnénk az *Armány és szerelem* vagy a *Don Carlos* vagy a *Tell Vilmos* „esztétikumát”? Kívánom minden neokantianusnak, hogy a schilleri útmutatások értelmében vállalkozzék Schiller *műalkotásainak* esztétikai élvezetére . . .

Barta János ezután „továbbgondolja” gondolatmenetemet, s arra a meggyőződésre, „képtelen következtetésre” jut, hogy én nyilván úgy vélem, hogy „a műalkotás eszmei és tartalmi hatóelemeit pusztán a tételesen pozitív állásfoglalások, a propagatív tételek, az ideológiai megnyilatkozások teszik.” Ezután pedig kioktat arról, hogy a műalkotás hatását alapvetően szélesebbnek kell elképzelni. Mindig baj származik abból, ha valaki más helyett gondolkodik, s kiváltképp ha adótnak veszi mindazt, amit más helyett gondol. Mindenki gondolja végig a *saját* gondolatmenetét, abból nem származhat semmi félreértés. Ha megnyugtatta Barta Jánost, akkor ünnepélyesen kijelentem: nem hiszem azt, amit ő nekem tulajdonít, illetve amiről ő azt hiszi, hogy én azt hiszem. Már mint a műalkotás hatóelemei tekintetében. Továbbá azt sem hiszem, hogy a műalkotás sine qua non-ja, hogy „a politikai és társadalmi tudat közvetlen formálására” törjön. A művészet tudat-formáló hatásának közvetlensége vagy közvetettsége azonban nagyon is viszonylagos fogalom, s nincs olyan esztétikai tétel, amely abszolút meghatározását adja a művészet tudat-formáló lehetőségének. A világirodalom példái azt tanítják, hogy néhány klasszikus egyáltalán nem tartotta derogálónak, ha műveiben a tudatformálás közvetlenebb eszközeit is alkalmazta. Esetleg kombinálta a közvetett és közvetlen eljárásokat. Mint Tolsztoj. Vagy Dickens. Vagy Thomas Mann. Esetleg egész közvetlen társadalmi tudatformálásra vállalkozott, mint Majakovszkij vagy Brecht. Ha Barta János a „közvetlen” politikai és társadalmi tudatformáláson a nem-művészi tudatformálást érti, akkor nyílt kapukat döngtet, s erről semmi szükség vitázni.

Barta János ezek után Kemény írói erényeiről tesz említést. Erről sem kell vitatkoznunk, sohasem tagadtam azt, amiről Barta János azt hiszi, hogy tagadom. Már mint Kemény írói erejét. Más kérdés az, hogy ennek az erőnek megnyilvánulásait, az erőt mozgató szemlélet jellegét, s e kettő emberformáló, tudatalakító hatását, erkölcsi eszméltető természetét másként

látom, mint Barta János. De mindennek részletes fejtegetése eltérítene attól a vitától, amelynek vitapontjait Barta János cikke nyomán követem.

Nem könnyű feladat. Mert mit válaszoljak például Barta János pesszimizmusról írott fejtegetéseire? Hova tegyem az olyan megállapításokat, mint „ilyen alkalmakkor *szokták* szövéteni Kemény pesszimizmusát.” Én nem szoktam. Aki szokta — mármint azt állítani, hogy „Ne olvassuk Keményt, mert pesszimizistákká tesz bennünket” — az folytassa helyettem ezt a különös pesszimizmus-vitát. Attól tartok, hogy nem akad jelentkező. Attól tartok, hogy Barta János szélmalomharcot folytat. Konstruál egy szuper-sematikus, szuper-vulgarizáló álláspontot, s harcot indít ellene. Nem szerencsés eljárás ez. A pécsi vitán ezt többen is elmondták Barta elvtársnak. Én azt az alapot sem tartom szerencsésnek, amelyről Barta elvtárs ezt a küzdelmet vívja. Néhány konkrét vélemény-különbségre rámutathattam ebben a cikkben (s ezek nemcsak módszertani eltérések), más alapkérdésekben Barta János korábbi vitapartnerei fejtették ki ellenvéleményeiket.

Végül Barta elvtárs elmarasztal amiatt, hogy az „íróegéniséget negatívumai alapján” fogom fel. Mint a pécsi Kemény-vitában, s talán más vitákban is. Mindenekelőtt: sohasem az *egéniség* negatívumairól volt szó, hanem a *mű* megítéléséről. Mivel pedig — úgy láttam — Barta János kritikátlanul nézi Kemény művét, nem ad reális képet Kemény helyéről, Keményértékelés helyett Kemény-védelemre rendezkedik be —, szükségesnek tartottam felhívni a figyelmet a „negatív” oldalakra is. Erről van, illetve volt szó Pécsen, s nem többről, nem „módszerről”.

Az viszont korántsem megnyugtató Barta János cikkének végakkordjában, ahogy az *íróegéniség* fogalmát kezeli. Szegény Ady jár rosszul! Művének „komoly, nagy pozitív vonala”, „amelyhez a költészet és az emberi magatartás végső kérdéseiben . . . mégiscsak ragaszkodott”, elfeledtetik velünk, hogy „mennyi negatívum az erkölcsi magatartásban”, „mennyi visszasság a külső életstílusban” stb. Újra ez a „mégiscsak”! Újra a „negatívumok” felhánytorgatása! Ha én azt róttam volna fel Keménynek, hogy bécsi bordélyokban borozott barátjaival, akkor még csak megérteném ezt a szerencsétlen Ady-példát. De így?! Én ezt az erkölcsileg „negatív magatartású” költőt minden negatívumával együtt is erkölcsösebbnek, igazabbnak és embe-rebbnek tartom, mint az akkori Magyarország úrságát, papságát, akadémiáját együttevén, s az ő zilált, bohémas, „dekadens” magánéletét többre becslöm, Lédával, Rozáliával, Csinszkával s mindenkivel együtt, mint a konzervatív és nyárspolgári Magyarország hazug polgári család-erkölceit. Egy erkölcsi magatartást is a maga „történeti konkrétságában” kell megítélni, s ha ezt tesszük, akkor észre kell vennünk, hogy a századeleji művészvilág „erkölcsi bomlása” egyéb, ígéretes bomlásokkal és bomlasztásokkal járt karöltve. Ady „egéniségének negatívumai”, zilált magánéleti morálja is egyféle lázongás, tiltakozás volt az úri Magyarország erkölcsi sivatagjával szemben. Aki a szocialista erkölcsi felfogás oldaláról nézi ezt a jelenséget, jól láthatja, hogy ebben a lázongásban erős az individuális, anarchikus, dekadens elem. Nem glorifikáljuk ezeket az elemeket. De a maguk helyén látva azokat, az élet és a mű egészében, leegyszerűsítően ítélkeznénk, ha figyelmen kívül hagynánk ennek a magatartásnak *ellenkezését* a konzervatív Magyarország hazug erkölcsi atmoszférájával.

Végül: tökéletesen egyetérték Barta Jánossal abban, hogy olyan úton kell közeledni az irodalomhoz, amely „az irodalom gazdagságának feltárásához vezet”. Csak arra vigyázzunk, hogy a gyémántot gyémántnak, a lignitet pedig lignitnek minősítsük. Mert gyémánttal nem lehet tüzelni, s lignittel nem lehet üveget vágni. Szeretném hinni, hogy ebben is egyetértünk.

Pándi Pál